

Historie og arkæologi i det romerske imperium

PROJECT AFRICA PROCONSULARIS

AF

PETER ØRSTED

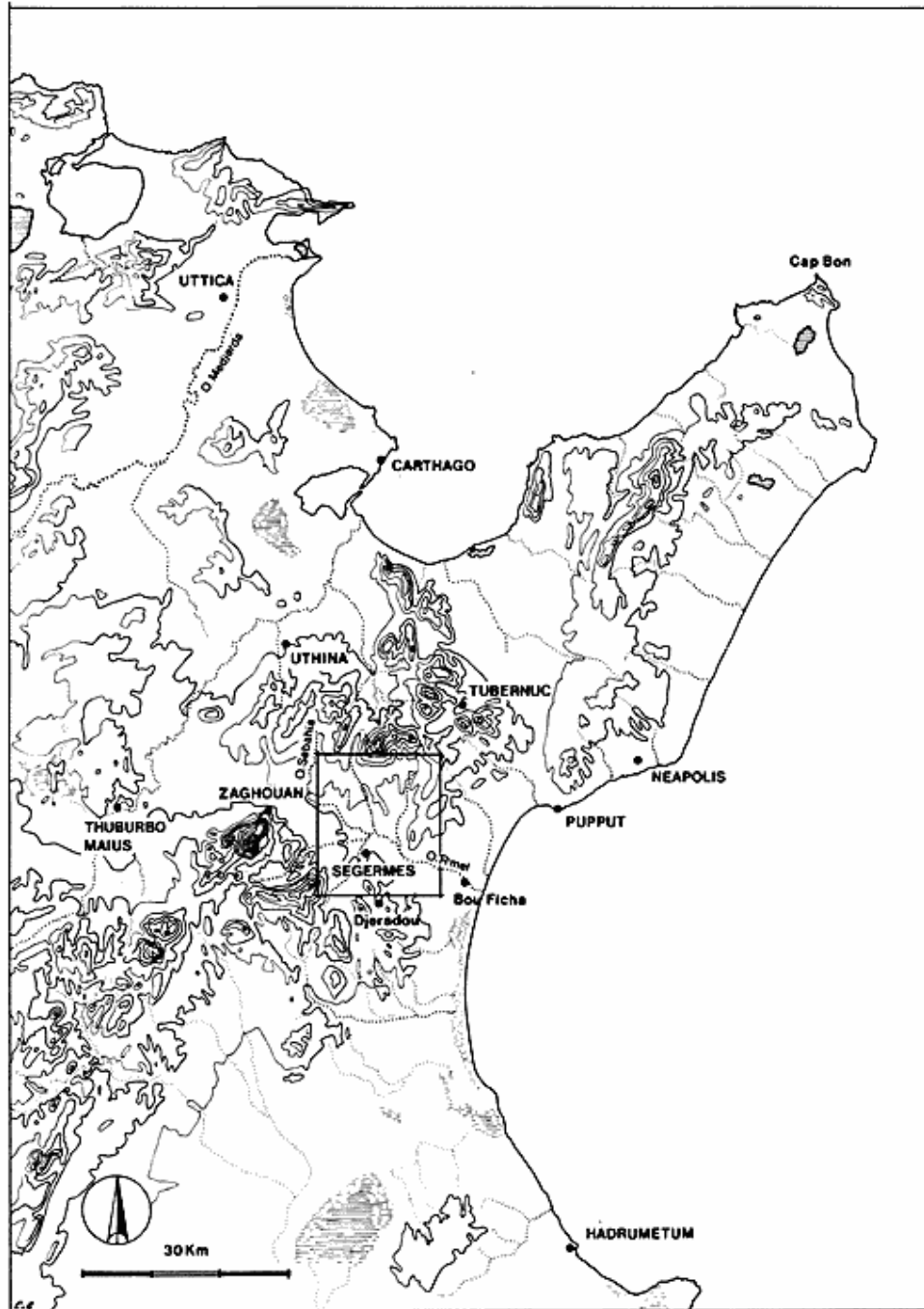
Den lille antikke by SEGERMES blev ophøjet til *municipium* under kejser Marcus Aurelius i 180'erne e.Kr. Det kan man læse ud af byens fulde latinske titulatur: *municipium Aurelium Augustum Segermes*. Det fremgår af indskrifter fra området, og man kan yderligere forvise sig herom ved – i det nordøstlige Tunesien – at følge vejen fra Bou Fichta mod Zaghouan (se ill. 1). Nogenlunde midtvejs – ca. 15 km fra Bou Fichta og ca. 16 km fra Zaghouan og tæt ved Oued Dremel's midterste forløb ses stadig substantielle rester af byens mere monumentale byggeri. Da R. Cagnat i 1884 efter en officiel besigtigelsesrejse skulle videregive sine indtryk af dette område definerede han det som frugtbart og velegnet til olivenproduktion. Arkæologisk var det

... a l'époque romaine couvert d'habitations rurales ou de petites villages occupés par des cultivateurs, dont on trouve aujourd'hui les ruines à chaque pas. Les grand villes au contraire, y sont a petit nombre, et elles sont complètement bouleversées.¹

Selv om Cagnats mission var stærkt begrænset, og selv om han kun besøgte den nordlige og den sydlige del af Dremel-bassinets, bekræftes hans indtryk fuldt ud af de to store undersøgelser, som omkring århundredskiftet resulterede i skabelsen af det tunesiske arkæologiske atlas og i P. Gauckler's monumentale værk om de hydrauliske installatio-

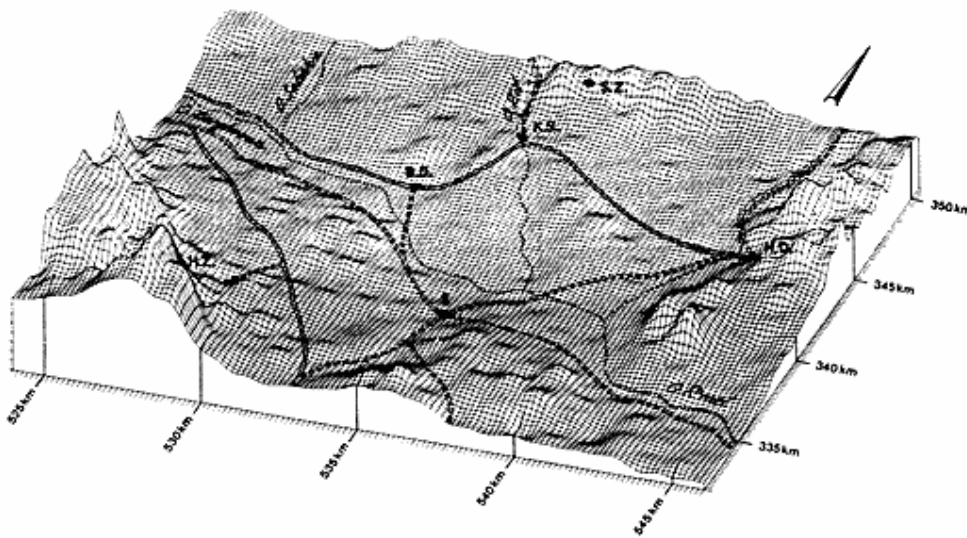
¹ Cagnat, R., *Explorations épigraphiques et archéologiques en Tunisie*, II. fasc., Paris 1884, p. 2.

ILL. 1

Kort tegnet af arkitekt Cathrine Gerner

ILL. 2

Det rekonstruerede antikke vejnet.

- S = Segernes
- HZ = Hammam Zriba
- BD = Beni Daraj
- KS = Ksar Soudanc
- SZ = Sidi Zit
- HD = Hammam Djedidi

Tegnet af Thomas Ørsted

ner.² Willems havde allerede noteret sig vigtige dele af regionens epigrafiske materiale,³ og der forelå også sporadiske rejseberetninger nedskrevet af Shaw og Guérin og – som et curiosum – af danskeren Falbe.⁴ Som de øvrige rejsende var også Falbe tiltrukket af områdets folkloristiske treklang Zaghouan, Hammamet og Jeradou, som stadig indbyder til en rejse tværs gennem dalen, og som bringer den rejsende over enten Segermes (pisten mod Jeradou, Enfidaville og Sousse) eller over St. Marie du Zit, hvorfra den gamle piste fører videre over Hamman Djedidi, Sidi Djedidi (antikens Aradi) til Hammamet og dermed til kysten og den antikke havn (Putput). Allerede Cagnet vurderede med

² Babelon, E., Cagnet, R., Reinach, S., Atlas archéologique de la Tunisie, 1er sér., Paris 1893-1913. Cagnet, R., Merlin A., Atlas archéologique de la Tunisie, 2e sér., Paris 1914-26. Derefter også: Caillemer, A., Chevallier, R., Piganiol, A., Atlas des centuriations romaines de Tunisie (type 1922), Paris 1959. Det drejer sig om blad B4 C37 i det gamle og blad XXXVI i det ny atlas (Bou Fichta). Gauckler, M.P., *Enquête sur les installations hydrauliques romaines en Tunisie*, Tunis 1897-1912.

³ *Corpus inscriptionum latinarum*, VIII (1881), 906-911.

⁴ Shaw, Th., *Travels and Observations relating to several Parts of Barbary and the Levant*, Oxford 1738. Guérin, V., *Voyage archéologique dans la régence de Tunis*, Paris 1862. For C.T. Falbes besøg (10.5.1838), se: *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1988, pp. 19ff. (Lund, J. and Wriedt Sørensen, L.).

rette, at dette system af pistes, som bedst studeres i det gamle arkæologiske atlas, svarede til regionens antikke kommunikationssystem. Det kan derfor heller ikke overraske, at de første dybere arkæologiske undersøgelser blev foretaget i centret for dette kommunikationssystem, som samtidig synes at være centret i den smukke, monumentale dalsænkning afgrænset - mod vest - af Djebel (bjerg) Zaghoun og Djebel Zriba, mod nord af Djebel Zit og Djebel Safsaf, mod vest af Djebel Gamous og endelig mod syd af Djebel el Rhezala. Disse bjergkamme skaber en naturligt afgrænset region på næsten 400 km² (se ill.2 og 3 på s. 3 og 16).

I 1893, 1902 og 1905 blev Segermes - det moderne Henchir Harat - undersøgt og nødtørftigt publiceret på fransk initiativ. Det blev klart, at byen skjulte to thermeanlæg, et tempel (kaldet Capitolium) to *basilicae* og et forum. Også nekropolen blev lokaliseret, og selv om disse franske arbejder er behæftede med alvorlige opmålingsfejl, nåede man frem til en rimelig afgrænsning af selve byområdet.⁵ I landområdet lokaliseredes som nævnt en lang række pladser i forbindelse med etableringen af det arkæologiske atlas, men arbejdet her indskrænkedes til området omkring Ksar Soudane og St. Marie du Zit begge publicerede af Gauckler.⁶

Denne udgravningshistorie føjer ikke meget til Cagnats første konstateringer og er også grunden til, at Segermes og området omkring den kun har givet et ringe nedslag i den moderne - iøvrigt yderst righoldige - litteratur om det antikke Nordafrika. Men for Segermes' vedkommende er det kun det epigrafiske materiale og den uhyre sparsomme omtale af området i de skriftlige kilder, som trækkes ind.⁷

Det er i ovenfor beskrevne fysiske ramme, at det dansk-tunesiske projekt »Africa Proconsularis« finder sted. Med denne artikel har jeg ønsket dels at give en beskrivelse af projekts idegrundlag og genesis, dels at berøre de muligheder og problemer, som et interdisciplinært samar-

⁵ BAC 1893, pp. 431-436. BAC 1904, pp. 453-466. BAC 1905, pp. 246-258.

⁶ Se note 2, især bd.I, fasc. 3, pp. 175-181. II,2, pp. 60-64. II,3, pp. 143-146.

⁷ Fra den nyere forskning kan nævnes: Lassère, J.-M., *Ubique populus*, Paris 1977, p. 200 og passim. Lepelley, C., *Les cités de l'Afrique romaine au bas-empire*, Paris 1979-81, pp. 304-305 and 248-250 (Ziqua). Gascou, J., *La politique municipale de l'empire romain en Afrique Proconsulaire de Trajan à Septime-Sevère*, Rome 1972, p. 146. id., *La politique municipale de Rome en Afrique du Nord*, in ANRW, Band II,10,2, pp. 230-320. Af større ting om selve projektet: Sebai, L., (ed), *Zaghoun et sa region. Présentation historique*, Zaghoun 1990. Ørsted, P., *Municipes et économie régionale, le programme de recherche Tuniso-Danois dans le bassin de Segermes*, in: *Models of Regional Economies in Antiquity and the Middle Ages* (ed. Andreau, J. and Ørsted, P. Louvain 1990, pp. 26-37. *Proceedings, 10th International Economic History Congress, Leuven 1990*. Carlsen, J., Tværnø, H., *The Segermes Valley Archaeological Survey i l'Africa Romana. Atti des VII convegno di studio, Sassari 1989* (16), pp. 803-813. And: *Extrait du Bulletin des Travaux de l'INAA, no. 4, Tunis 1991*. Ørsted, P. *et alii*, *Town and Countryside in Roman Tunisia*, *Journal of Roman Archaeology*, 5, 1992, ss. 69-97.

bejde skaber, her naturligvis specielt mellem historie og arkæologi. Mit formål er således dobbelt, om end denne dobbelthed er stærkt sammenhængt. For klarheds skyld har jeg valgt at lade selve projektet strukturere en oplagt tredeling af det følgende: Først den metodiske og teoretiske indfaldsvinkel. Dernæst selve undersøgelsen og endelig som det tredje punkt: resultater og perspektiv.

1. Metodisk og teoretisk indfaldsvinkel

Det er vigtigt at gøre opmærksom på, at udgangspunktet for studiet af denne region er en *projektbeskrivelse*, altså en række på forhånd formulerede mål og metoder. Denne projektbeskrivelse blev udformet allerede i 1983 og blev grundlaget både for finansieringen af projektet⁸ og for samarbejdet mellem tunesiske og danske forskere og mellem historikere og arkæologer.⁹ Yderligere skal det understreges, at problemformuleringerne heri er historiske, og at det var disse problemformuleringer, som dannede kriteriet for den udvælgelse af det ovennævnte område, som fandt sted i Tunesien i 1985.

Projektets programmatisk titel var: En analyse af relationerne mellem by og land i romersk kejsertid i Tunesien, hvilket sidste i praksis er identisk med den romerske provins Africa Proconsularis.

Denne titel afstikker rimelig klart projektets geografiske, kronologiske og tematiske ramme. Omsat til latinsk terminologi bliver studiefeltet en *provincia* (provins) og dennes *civitates* (bystater) i en cirka 500-årig periode – fra provinsen Africa's etablering i 146 f.Kr. til vandalernes erobringer i 439 e.Kr. Men set under en bred historisk synsvinkel er ingen af disse afgrænsninger andet end en ydre markering af en række specifikke, tidsbundne problemstillinger. Hverken i sociale eller økonomiske analyser er en romersk provins normalt en hensigtsmæssig afgrænsning, og ingen bystat vil kunne forstås, betragtet isoleret. Ligeledes vil også både den præromerske og den postromerske periode på en lang række områder kaste lys over den mellemliggende romerske udnyttelse af området.

Hvor næsten altomfattende det historiske studium end er i sit ideale

⁸ Projektet gennemføres med støtte fra Carlsbergfonden og Statens Humanistiske Forskningsråd.

⁹ Omkring 50 danske forskere og studerende har indtil nu deltaget i projektet. Den arkæologiske ledelse bestod oprindeligt af mag.art. Erik Poulsen og lektorerne Lise og Niels Hannestad, Århus Universitet, senere af Erik Poulsen og inspektør Søren Dietz, Nationalmuseet. Den historiske bestod af lektorerne mag.art. Arne Søby Christensen og dr.phil. Peter Ørsted, Københavns Universitet og cand.phil. Henrik Tvarnø, Odense Universitet. For personalia iøvrigt må jeg henviser til den kommende publikation. For den tunesiske deltagelse, se dog note 27.

udgangspunkt, er det de valgte problemstillinger og det kildemæssige potentiale, som konstituerer operationelle afgrænsninger. I anden omgang og mere jordnært naturligvis også de økonomiske og personelle ressourcer, som står til rådighed. Med dette projekt som udgangspunkt aftegnes ikke blot et meget bredt spektrum af generelle problemstillinger inden for antik historie, men også et komplementært spektrum af et yderst heterogent kildemateriale: Et ofte meget spinkelt litterært kildemateriale står over for et overvældende arkæologisk potentiale. Det er derfor ganske naturligt, at romersk provincialhistorie i det store og hele er blevet analyseret af forskere med basal arkæologisk træning, udbygget med kurser i klassisk filologi, epigrafik og historie. Selv om denne tradition i sig selv synes at lægge op til synteser og tværvideenskabeligt arbejde, har den klassiske arkæologis naturlige lokale og nationale genesis ført til en atomisering af romersk provincialhistorie. De enkelte forskningsemner studeres næsten altid i den pågældende moderne nationalstats ramme, hvilket blandt andet har ført til, at den klassiske arkæologi i lande, som ligger udenfor det oprindelige romerske imperium, er blevet meget stærkt orienteret mod selve Italia og Rom og mod antik kunst og arkitektur. På overfladen kan det nok tolkes som et skisma mellem antikke historikere og arkæologer, men den dybereliggende årsag ligger i forlængelse af ovenstående i virkeligheden i det samlede kildemateriales forskelligartethed og spredte fordeling. Romersk provinshistorie er i vid udstrækning forhistorie i en historisk ramme, hvilket ganske ofte overses af arkæologer.

Dette så allerede Theodor Mommsen. Hans reaktion var i første omgang at afstå fra en dybere analyse af provinsernes historie¹⁰ for dernæst at forsøge at opløse problemet gennem en banebrydende indsats for at inddrage hidtil upåagtet skriftligt kildemateriale – især de i hundredtusindvis af latinske og græske indskrifter – og ved at indlede et samarbejde med arkæologien. Mikael Rostovtzeff gik en anden vej.¹¹ Nok skrev han den første gennemslagskraftige syntese. Stedvist genialt samarbejdede han det skriftlige og det arkæologiske materiale, men banede samtidig vejen for en ikke uberettiget kritik mod historikere for at betragte arkæologisk materiale som et reservedelslager, hvor du kan vælge, hvad du mangler, når bilen ikke rigtigt vil fungere.¹²

Medens Rostovtzeff på mange måder – udtalt og udtalt – er blevet den person, hvormod debatten om udforskningen af den antikke økonomi

¹⁰ Mommsen, Th., *Römische Geschichte*, Bd. V, Berlin 1909, p.6.

¹¹ Især i: *Social and Economic History of the Roman Empire*. Oxford 1926.

¹² E.g. Finley, M.I., *Archaeology and History*, i: *The Use and Abuse of History*, London 1975, pp.87-101, p.88 (=Daedalus, 100,1,1971, pp.168-86).

har drejet sig, er det Mommsens enkle *remedia*, som har lagt grunden til en langsomt fremvoksende romersk provincialhistorisk disciplin.¹³ Nok er historie og arkæologi dominerende heri, men en lang række andre videnskaber inddrages i stigende grad, herunder først og fremmest geografi i ordets bredeste definition. I praksis består en moderne provincialromersk disciplins *metode* derfor idag i en samordning og hierarkisering af mange videnskabers *teknikker*. Philippe Leveau har som enkeltperson med sin analyse i og omkring Cherchel¹⁴ leveret et piloteks-empel på, hvorledes dette kan gøres. Det har han i det store hele gjort som enkeltperson, men normalt må man forudsætte et samarbejde mellem flere personer, som hver især behersker de relevante metoder og fagligt set specifikke teknikker.

I en by-land analyse vil historie, arkæologi og geografi være primære. De korresponderer til en naturlig hovedopdeling af kildematerialet i skriftlige kilder, arkæologisk materiale og landskab. I princippet er de ligestillede i udgangspunktet, men relativiseres og prioriteres naturligvis gennem en problemformulering. For dette projekts vedkommende er denne problemformulering som nævnt historisk, hvilket teoretisk vil sige, at de øvrige deltagende videnskabers mål og midler afgrænses i forhold hertil. Dette i sig selv vanskelige og krævende afgrænsningsarbejde blev gennemført i 1983 og 1984 af en række historikere og arkæologer fra Københavns, Odenses (og oprindeligt også Århus) universiter og Nationalmuseet.¹⁵ Det skete med udgangspunkt i ovennævnte projektbeskrivelse og resulterede i en raffinering af såvel problemkatalog som forskningsstrategi. Meget forenklet kan man hævde, at vi ønskede at skabe en empirisk pendant til M. I. Finley's »The Ancient Economy«.¹⁶ Ikke for hverken at bekræfte eller afkræfte Finley's synspunkter, men fordi hans bog i eminent grad danner knudepunkt i udforskningen af den antikke verden ved både at pege bagud og fremad.

Nedenfor vil jeg nærmere gøre rede for projektets problemstillinger, men inden da forekommer det mig uhyre vigtigt at undertrege, at hvor generelle disse end må være i den indledende fase, bør det være dem, som danner grundlaget for udvælgelsen af den region, hvori projektet rent fysisk skal finde sted. Bytter man om på de enkelte led i denne proces – hvilket ofte ses i forbindelse med visse redningsgravninger eller med gravninger, som holdes kunstigt i live – bliver resultatet med stor

¹³ For yderligere, se Ørsted, P., Romanisering og økonomi, i Piranesi 5, 1990, ss. 7-26.

¹⁴ Caesarea de Maurétanie, une ville et ses campagnes, Rome 1984.

¹⁵ Se note 9.

¹⁶ Finley, M. I., The Ancient Economy, London 1973, esp. pp. 123 ff. Se for en diskussion: Ørsted, P., Roman Imperial economy and Romanization, Copenhagen 1985, p. 23.

regelmæssighed ganske interesseløst set fra en historikers synsvinkel. Ligeledes er det kun gennem problemformuleringen, at de enkelte deltagende videnskaber kan definere deres rolle og prioritere den i forhold til de øvrige. Dette sidste er ingen garanti for et godt resultat, men en uomgængelig forudsætning for et gnidningsløst samarbejde.

Valg af region binder i en ugenomsigtig blanding af teori, allerede erhvervet viden, potentielt kildemateriale, praktiske muligheder og tilfældigheder. Ofte set i en intuitiv sammenhæng, som vil være betinget af arbejdshypotesens udgangspunkt og mål. En mulig region kan hurtigt blive en prokrustesseng, hvor allerede kendt viden strækkes ud mellem målet og midlerne, mellem arbejdshypotesen og kilderne. Kildematerialets art og omfang må naturligvis her være det afgørende kriterium. Følgelig må man sikre sig på forhånd, at de elementer, man ønsker at analysere, er til stede i tilstrækkeligt kvantitativt og kvalitativt omfang. Sagt meget enkelt: er målet at studere en antik *bystats* indre og ydre relationer, er forudsætningerne et siden antikken så lidt opdyrket land/ landskab som muligt, en antik by, som er så lidt overbygget som muligt, og endelig et skriftligt kildemateriale bundet så tæt til regionen som muligt. Altså en opdeling, som svarer til de ovenfor nævnte 3 hoveddiscipliners arbejdsområder.

Territorium est universitas agrorum intra fines cuiusque civitatis..(territorium (eller opland) er den helhed af marker, som hører til hver enkelt bystat..). Denne klare definition giver *Digesterne (Corpus Juris civilis)* 50,16,239, og den kan hævdes at have aksiomatisk karakter. Ingen vil benægte, at den antikke verden generelt – og specifikt den romerske – var en verden af bystater, *poleis* eller *civitates*. Vi er gennem et meget omfattende epigrafisk materiale vel orienterede om disses politiske struktur og gennem en lang række byundersøgelser også om deres fysiske lay-out.¹⁷ Ydermere er der en grundlæggende overensstemmelse mellem disse mange informationer og de teoretiske overvejelser, vi finder i den antikke statsfilosofiske tradition, om det er Platon, Aristoteles eller Cicero. En *civitas* er en væsentlig og determinerende ramme om antik økonomi, politik og hverdagsliv. Dige-

¹⁷ Som indgang til den nyere forskning, se især: Peyras, Jean, *Le tell nord-est tunisien dans l'antiquité*, CNRS., Paris 1991. *City and Country in the Ancient world*, red. af John Rich og Andrew Wallace-Hadrill, London og New York 1991. *La cité antique? A partir de l'oeuvre de M.I. Finley (table ronde Opus VI-VIII, 1987-89. L'Afrique dans l'occident Romain, Actes du colloque organisé par l'Ecole Française de Rome sous le patronage de l'Institut National d'Archéologie et d'Art de Tunis, Collection de E.F.R., 134, 1990. P.-A. Février et Ph. Leveau, Villes et campagnes dans l'Empire Romain, Actes du colloque d'Aix-en-Provence, Aix 1982 og endelig Histoire et archéologie de l'Afrique du Nord, IIIe colloque international (Montpellier, 1-5 avril 1985), Paris 1986.*

sternes korte definition er derfor ikke kun et godt udgangspunkt for hele analysen, det er ganske enkelt den, som har struktureret hele projektet.

Det er værd at bemærke, at *Digesta*-citatet stammer fra Pomponius, altså fra midten af 2. årh. e.Kr. Selv om det optræder i den noget disparate bog 50 (*De verborum significatione*), er det ikke uden grund, at definitionen lige før går på *oppidum* (dvs. på hvad en *by* er (Varro)), og den lige efter forklarer inddragelsen af *territorium*, nemlig at det er inden for dets grænser (*finis*), at *magistratus ... summovendi jus habent* (at embedsmændene.. har jurisdiktion). Kombineres dette med Cicero's lidt bredere udsagn i *De republica* (I,41), aftegnes en terminologi, som i stikords form og på latin bliver: *agri, oppidum, finis, territorium, jus, civitas*.¹⁸ Denne begrebskæde har sin egen indre logik. Ikke kun vil der ofte være tale om en naturlig *udvikling* – fra uopdyrkede marker mod det udviklede bysamfund – men i forlængelse heraf også om en *årsagssammenhæng*. Generelt vil denne udvikling gå fra et naturlandskab mod et kulturlandskab og specifikt fra et præromersk *samfund* mod et romersk. I en analyse vil man derfor med udbytte kunne operere med to hovedområder: *agri* og *oppidum* (*opland* og *by*). Disse kan studeres adskilt, men de kan kun forstås samlet – som bystat. Denne forståelse er identisk med en forståelse af deres indbyrdes relationer. Den juridiske sammenhæng er klar: de udgør et retsfællesskab, har fælles *jus intra finis*, men dette forhold er kun én brik af mange i *civitas*' samlede økonomiske, sociale og politiske mønster.

Set fra denne synsvinkel kan man godt betegne projektets teoretiske og forskningshistoriske karakter som »primitivistisk«. I sin epokegørende »Volkswirtschaft« placerer Karl Bücher den antikke økonomi på *Stufe oikos*-økonomi (*Haushalt*, den enkelte familie og dennes økonomi opfattet som den grundlæggende enhed), dog ikke uden forbehold for den kraftige byudvikling i romersk kejsertid.¹⁹ Büchers kriterier for, hvilket niveau en økonomi befandt sig på, var afstand mellem producent og konsument. Han var vel klar over, at den udstrakte handel i romersk kejsertid måtte fremtvinge en overgang til det næste mere udviklede *Stufe* sc. *Stadt-wirtschaft*. *Volkswirtschaft* eller nationaløkonomi bliver der derimod naturligvis aldrig tale om. Uden at gå i forskningshistoriske detaljer, kan man hævde, at først Weber og siden Finley placerer sig i samme (»primitivistiske«) tradition, men at de begge med deres specifikke antikke baggrund

¹⁸ Det bør nok indskydes her, at jeg overalt, hvor det er muligt, vil forsøge at fastholde den latinske terminologi. Dels fordi romernes egne definitioner naturligvis må være udgangspunktet, dels for så vidt muligt at undgå ofte futile diskussioner om en moderne terminologis anvendelighed og dybere indhold, om denne nu er på fransk, engelsk, tysk eller italiensk – for ikke at tale om dansk.

¹⁹ Bücher, K., *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, 3. ed. Tübingen 1901, pp.102.171 ff.

går ind i en finmaskning af Büchers tre udviklingsstadier. Først og fremmest undlod de at betragte dem som adskilte historiske perioder; de var analytiske redskaber, *Idealtypus*, som med udgangspunkt i en række yderligere kriterier kunne danne grundlag for en finere typologisering. Da den antikke by i denne tradition opfattes som konsumerende (tangerende det parasitære) og landet som det producerende, har disse kriterier været centreret omkring faktorer for vækst: det være sig nærliggende legioner, administration, handel eller forskellige former for produktion. Ad denne vej er det muligt at etablere en række idealtyper, som tager højde for de store forskelle i geografi og klima på den ene side og mellem byernes udviklingsgrad på den anden.

Da termerne idealtipe og model ofte bruges i flæng, er det nødvendigt i forlængelse af ovenstående at gøre opmærksom på, at i min sprogbrug konstrueres en idealtipe på grundlag af empiriske studier i samme kronologiske og geografiske ramme, som den påtænkte undersøgelse finder sted. Den er således ikke andet end et metodisk redskab, som tillader specifikke falsificeringer og verificeringer. Dens force ligger efter min mening i, at den både er en velegnet styringsmekanisme og tillader, ja næsten forudsætter, komparative analyser. Den *Typus*, som er projektets udgangspunkt, ligger tæt op ad M. I. Finley's »agrotown«. Den er fristende, fordi den forudsætter, at landbruget er den primære balancerende faktor mellem by og land, og som sådan umiddelbart må formodes at være den hyppigst forekommende organiseringsform i et ubestrideligt basalt agrarsamfund som det romerske. Yderligere har denne type den fordel, at den neddæmper den ofte meget bastant beskrevne *modsatning* mellem by og land og samtidig tillader en opfattelse af, at *oikos*-økonomi og *Stadtwirtschaft* nok kan være to forskellige trin i en økonomisk udvikling, men at de også kan eksistere synkront. I de mange hundrede romerske »agrotowns« er den mentale økonomiske ramme efter min mening stadig *oikos* med dens ideal om autarki og autonomi, men den indlejres i en administrativ og juridisk ramme af *civitates* eller byøkonomi, om man vil. Dette weberiansk inspirerede synspunkt ophæver den noget forældede Bücher-Meyer problematik (modernisme-primitivisme diskussionen) og åbner samtidig for de potentialer og muligheder for yderligere typologiseringer, som ligger på to relativt upåagtede hovedområder, nemlig det juridisk/administrative og det økologiske.

Et hierarkisk opbygget system af bystater var som bekendt kernen i romersk administration. Disses indbyrdes relationer og deres relation til selve Rom markeredes gennem juridiske definitioner, som samtidig fastlagde de jordretslige og de personretslige forhold. Vi finder *coloniae*,

municipia og forskellige former for *civitates*. Disse termer afspejler den enkelte bys retlige status i et hierarkisk system, i ovennævnte orden og set i forhold til moderbyen Rom. Selv om vi ikke er orienterede om, hvilke kriterier og på hvilket beslutningsgrundlag den romerske kejser ændrede på byers juridiske status, forekommer det mig klart, at den givne bys udvikling og størrelse må have været et væsentligt kriterium.²⁰ Man kan således formode og – i al fald uden metodiske problemer – arbejde med den hypotese, at en romersk *colonia* har et mere komplekst sæt af vækstfaktorer på et både kvantitativt og kvalitativt højere niveau end et *municipium* eller en *civitas e jure perigrinorum* dvs. en bystat med ikke-romersk retsstilling. Naturligvis vil man kunne finde eksempler på, at specifikke politiske motiver til ændring af en bys status kan bryde et sådant mønster, men det forekommer mig rimeligt at søge at integrere den latinske og samtidige juridiske definition med en moderne økonomisk, in casu »agrotowns«. Argumentet herfor er, at der i al fald i den vestlige del af imperiet og i tidlig kejsertid, så vidt jeg kan se, med stor regelmæssighed vil kunne konstateres et sammenfald mellem de økonomisk definerede relativt enkelt opbyggede »agrotowns« og de juridisk definerede *municipia* (med latinsk retsstilling) eller eventuelt *civitates* med lokal ikke-romersk ret.

Med denne indfaldsvinkel bliver antik historie let til lokal historie, udforsket på national basis. Vi savner da heller ikke studier af by-land relationer af regional karakter,²¹ men focus sættes næsten altid på selve byen. Landet – byens territorium – forekommer tit lidt påklippet, angiveligt fordi mange undersøgelser har deres udgangspunkt i moderne overbygningsaktivitet, og fordi undersøgelser af territoriet kræver andre metoder og ressourcer. En modgående tendens kan dog konstateres, og det er til en vis grad i forlængelse af den, at vi valgte at lægge hovedvægten på en analyse af organiseringen af byens opland, men helt afgørende har været erkendelsen af det romerske samfund som et agrarsamfund. Det er, som ovenfor nævnt, basalt set på imperiets jord – om det nu er landbrug eller minedrift – at dets egentlige rigdom skabes.

Enhver historisk undersøgelse af præindustrielle samfund bør således i princippet begynde med en undersøgelse af det landskab, som har dannet rammen om de fortidige fænomener, man ønsker at analysere. Carl Sauer

²⁰ Se Garnsey, P. and Saller, R., *The Roman Empire*, London 1987, pp.46 ff., 109. Ørsted, P., *Vespasian og Spanien*, København 1977, især ss.30-60.

²¹ Se f.eks bibliografien i: *Architecture et urbanisme en Gaule Romaine*, Paris 1988, især bd.II (R. Bedon, R. Chevallier, P. Pinon) og i sammenhæng med dette projekt, Leveau, Ph., *La question du territoire et les sciences de l'antiquité. La géographie historique, son évolution de la topographie à l'analyse de l'espace*. REA, LXXXVI, 1984, pp.85-115

har defineret begrebet landskab kort og i denne sammenhæng operationelt: landskab er den del af et område, som man kan se med øjet. Denne definition tillader en skelnen mellem naturlandskab og kulturlandskab, som er meget væsentlig, fordi den på én gang åbner for både en analyse af interaktionen mellem mennesker og natur og for et samarbejde mellem forskellige videnskabelige discipliner.²²

Projektets titel placerer analysens tyngdepunkt til historisk tid og dermed også til et tidspunkt, hvor in casu det nordafrikanske landskab har gennemgået betydelige ændringer. Gennem både berberes, fønikeres og romeres indgriben er en menneskelig faktor lagt ind i de oprindelige økosystemer. Landskabet, som det har set ud engang, lader sig kun rekonstruere delvist – selv med den avancerede teknologi, som vi råder over i dag. Og det gælder ikke kun for udviklingen fra forhistorisk til romersk tid, men i lige så høj grad fra romersk tid til i dag.²³

I Sauers definition er et naturlandskab altså *begrænset* af det menneskelige øjes *synsfelt* og udgør således et *overskueligt* rum, inden for hvilket andre mindre rum vil kunne defineres. I forlængelse heraf finder jeg det naturligt, at benytte samme kriterium for den helt nødvendige fysiske afgrænsning af projektets undersøgelsesområde. I naturlandskabet vil disse konstitueres af landskabets fysiske udformning, især af bjerge, af hydrologi og af den deraf afhængige flora og fauna. Det synlige rum vil således i langt de fleste tilfælde udgøre mere end et økosystem, hvilket vil være en væsentlig determinant for den menneskelige ageren og dermed for det fremvoksende kulturlandskabs indre afgrænsninger og bebyggelsesstruktur. At definere disse afgrænsninger nøjere er med Lacoste's ord »at analysere det ene rum efter det andet«.²⁴ En sådan fremgangsmåde

²² Denne indfaldsvinkel er på ingen måde ny, se generelt: Archaeological Survey in the Mediterranean Area. BAR, int. ser. 155, 1983. Ed. Keller, D.R. and Rupp, D.W., især pp. 1-17. 375 ff. Vigtigt specielt for dette projekt: Leveau, Ph., La question du territoire et les sciences de l'antiquité. La géographie historique, son évolution de la topographie à l'analyse de l'espace. REA, LXXXVI, 1984, pp. 85-115 (med henvisninger). Id., La ville antique et l'organisation de l'espace rural: Villa, ville, village. Annales E.S.C. 4, 1983, pp. 920-942 For andre lignende projekter: Vedr. UNESCO Libyan Valleys survey, se de følgende numre af Libyan Studies: 12, 1980, pp. 9-48 (Barker, G.W.W. and Jones, G.D.B.). 15, 1984, pp. 1-44. Angående Kasserine survey: Hitchner, R.B., Ant. Afr. 24, 1988, pp. 7-41 and 26, 1990 (kommer). L'Africa Romana. Atti del VI convegno di studio Sassari, 1988, pp. 387-402.

²³ Shaw, B.D., Climate, Environment and History, i Climate and History (eds. Wrigley, T.M.L., Ingram, M.J. and Farmer, G. Cambridge 1981. Rouvillois-Brigol, M., La steppeisation en Tunisie depuis l'époque punique. BAC, n. s. 19, 1985

²⁴ Se bredt for denne indfaldsvinkel og med henvisninger, Moberg, C.A., Buchenschutz, O. og Coulon, G., Achéologie du terroir: rupture et continuité dans l'occupation des sols. Actes du colloque de Châteauroux. Ibid. 1984. Leveau, La question, op.cit., især ss. 94 ff. Id., La ville, op.cit., ss. 920-942.

vil føre til en erkendelse af de enkelte rums særegne karakter, til etablering af et hierarki af rum og til en fastlæggelse af sammenstød og/eller overlappning af rum. Denne *spatialité différentielle*, som delvist lanceres af Lacoste, og som Philippe Leveau har overført på sin analyse af Cherchel-området, er for mig at se meget perspektivrig.²⁵ Metodisk bringer den geografien (i dens forskellige former) ind i et udfordrende samarbejde med historie og arkæologi og finmasker samtidig en række traditionelle problemstillinger gennem sin brug af landskabet som kilde og gennem påpegning af økologisk betingede årsagsforklaringer. Ad denne vej punkteres yderligere de ofte meget bastante, matematisk orienterede modeller omkring årsagerne til den menneskeskabte organisering af landskabet.

Med denne indfaldsvinkel kan ikke kun en operationel fysisk og kronologisk ramme etableres. Den indebærer også etablering af de rammer, hvori det efterfølgende og centrale tværvideenskabelige samarbejde kan foregå. For hvorledes forholder de rum sig til hinanden, som henholdsvis geografen, arkæologen og historikeren kan definere? Især her, hvor det drejer sig om et såkaldt imperium, som gennem sin ekspansion ikke kun måtte forholde sig til andre etniske grupper, men også må forsøge at integrere og kolonisere i væsensfremmede områder? En første iagttagelse synes umiddelbart klar: økologiske rum og romerske administrative rum (*territoria*) er ikke fysisk sammenfaldende. Dette er måske nok så overraskende, fordi det indebærer, at den nærmest aksiomagtige opfattelse af bystatens immanente ideal om autarki og autonomi enten må opgives eller i al fald justeres kraftigt. Er der ingen sammenhæng (bevidst eller ubevidst) mellem fastlæggelsen af territoriets juridiske grænser (administrative rum) og territoriums økologiske fysiognomi? Er der snarere tale om en etablering af kontaktzoner eller spærrezoner mellem forskellige etniske grupper, mellem bjerg og slette eller mellem nomader og fastboende? Eller med andre ord: i hvor høj er graden af kontakt og dermed graden af økonomisk interaktion, handel og romanisering afhængig af økologiske determinanter, og hvad betyder dette i givet fald for kulturlandskabets dannelse og struktur?

I forlængelse af Sauers brede definition mener jeg, at det mulige synsfelt danner en mental og dermed også den inderste grænse for en *regional* analyse. Ovenstående problemer må derfor formuleres, diskuteres og forstås inden for denne ramme i første omgang. Dette vil – i specifikke provincialromerske sammenhænge næsten altid indebære, at mere end en

²⁵ Leveau, Ph., Occupation du sol, géosystemes et systemes sociaux. Rome et ses ennemis des montagnes et du désert dans le Magrebh antique. *Annales ESC*, 6, 1986, ss. 1345-1358 (med henvisninger).

civitas må analyseres. Territoriets juridiske afgrænsning må i de økonomiske sammenhænge neddæmpes, og såvel alle *civitates* som alle økologiske rum må undersøges ét for ét inden for det sammenhængende rum, som synsfeltet giver for os og gav for det antikke menneske. På denne måde ender et bystatsstudium ikke i den »cul de sac«, som M.I. Finley advarede imod.²⁶ Bystatens teoretiske isolation brydes af både økologiske, politiske, økonomiske og sociale sammenhænge, som alle rent territorielt er større end den selv. Men med denne fremgangsmåde må man gøre sig klart, at antallet af mulige empiriske undersøgelser bliver noget nær legio.

Også af den grund besluttede vi at henlægge undersøgelsen til et område udenfor de større og relativt velkendte vækstcentre i det romerske imperium. Idealet var at finde en såkaldt »normal« region, fordi vi her a priori forventede at finde det naturlige laboratorium, som har dannet rammen om langt størsteparten af det romerske imperiums indbyggere, og som måtte formodes at huse byer af typen »agrotowns«. Det var her, den rigdom, som akkumuleredes i især byen Rom, blev skabt, og det var her, en formodet repræsentativ dagligdag fandt sted. Med store regionale forskelle, naturligvis, men på et socialt set lavt niveau. Rent kvalitativt flyttes ofte diskuterede problemstillinger således både horisontalt og vertikalt: fra centrum mod periferi og fra top mod bund i samfundet.

Det er den samlede sum af alle de ovennævnte kriterier, som førte til den endelige udvælgelse af region. Først ved skrivebordet, dernæst gennem etablering af et samarbejde med tunesisk arkæologi²⁷ og endelig gennem en præliminær undersøgelse af området mellem Zaghouan og Bou Fichta ca. 70 km syd for Tunis by i 1984.²⁸ Som det fremgår af kortet og min indledende beskrivelse konkluderede vi, at projektet med fordel kunne søges gennemført her. Men det stod også klart, at den specifikke geografiske og historiske placering af undersøgelsesområdet naturligt måtte have konsekvens for en nærmere justering af problemstillinger, mål og midler.

²⁶ The ancient city from Fustel de Coulanges to Max Weber and beyond. Comparative studies in society and history, 19, 1977, passim.

²⁷ Den formelle ramme om samarbejdet er en aftale mellem det nationale tunesiske arkæologiske institut (I.N.A.A) og Københavns Universitet ved daværende rigsantikvar M. Fantar og Peter Ørsted. Projektet ledes fra tunesisk side af direktør. H. Slim, L. Sebaï og H. Ben Hassen, hvem jeg alle er megen tak skyldig. For de øvrige deltagende tunesiske forskere, se den kommende publikation.

²⁸ Efter forudgående forhandling om projektets grundideer, havde vi valget mellem tre regioner, hvoraf de to (et område ved Siliane og et på Cap Bon på forhånd kunne udelukkes.

2. Undersøgelsen

Hvor sporadiske de undersøgelser og beskrivelser, som området har været genstand for før 1984, end var, blev de i det store og hele bekræftet af den præliminære markundersøgelse. Projektet startede således ingeniende fra scratch. Regionen syntes uden større vanskeligheder at kunne indpasses i det romerske Nordafrikas udviklingshistorie som et relativt marginalt område med en økonomi baseret på en tilsyneladende beskeden olivenproduktion. På trods af, at først den franske kolonisering og dernæst en yderligere opdyrkning og spæd urbanisering efter befrielsen har ændret landskabet og dermed også fjernet et betydeligt antal arkæologiske levn, har den postromerske udnyttelse af området været begrænset. Endvidere kan det overleverede epigrafiske materiale både definere en centralt beliggende bymæssig bebyggelse (Segermes) som et *municipium* og med forsigtighed datere områdets blomstringstid til 2.-4. årh. e.Kr.²⁹ Der forelå således fra start en mulighed for komparative og delvis også komplementære studier på både det geografiske, det arkæologiske og det historiske plan.

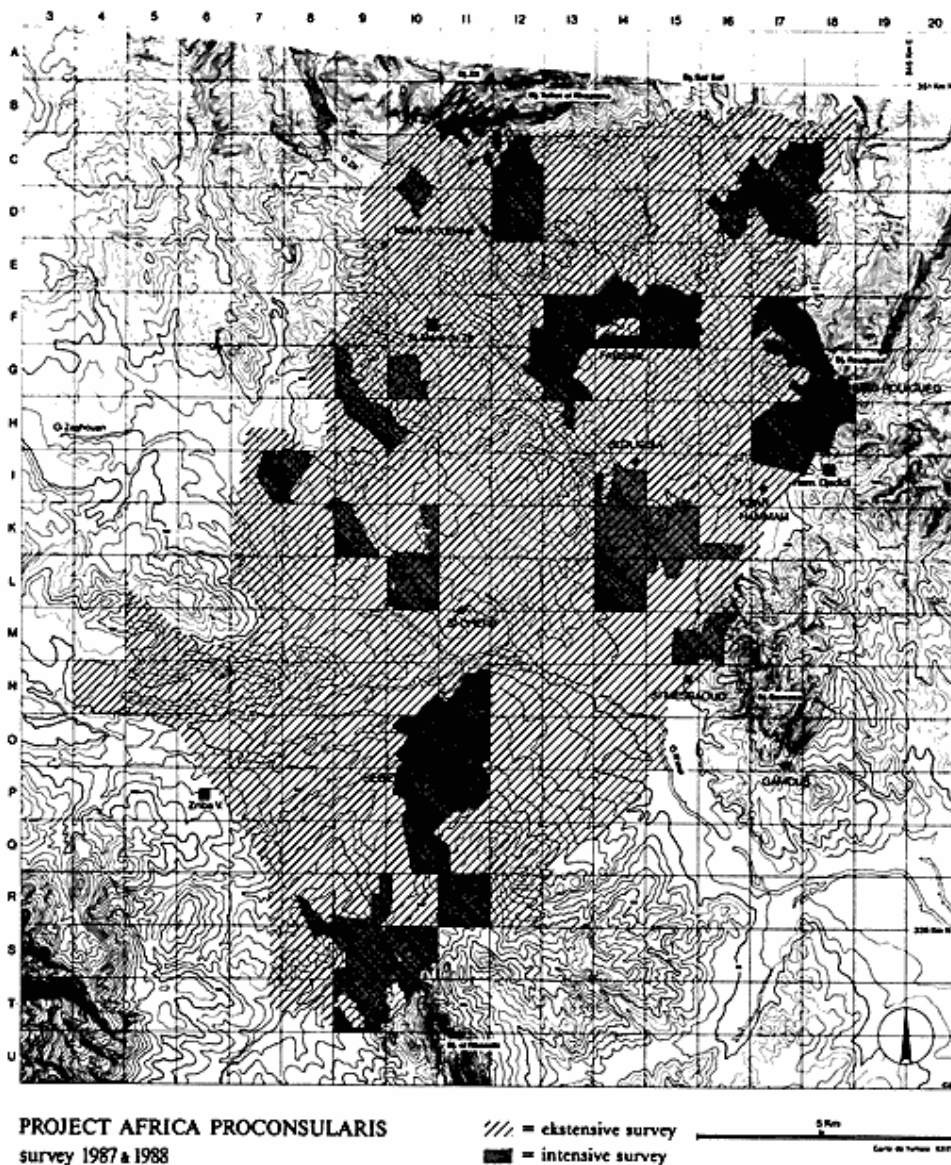
Projektets første fase bestod i en geografisk afgrænsning af undersøgelsesområdet. Med Sauers definition som udgangspunkt vil ill. 2 på side xx umiddelbart afsløre en række klare grænser og barrierer i landskabet, som afgrænser en zone domineret af ganske høje bjergrygge. Den ca. 400 km² store kedel eller dalsænkning, som skabes på denne måde, definerede vi som den inderste grænse for forståelsen af regionen i alle dens aspekter og dermed indirekte også som den yderste fysiske grænse for selve markundersøgelsen. Det var også klart fra komparative studier af byterritoriets størrelse i Africa, at grænserne for Segermes' territorium måtte ligge inden for denne grænse. Her gennemførtes i 1988 og i 1989 to stort anlagte kampagner, som bestod i:

1. *En geomorfologisk undersøgelse* kombineret med optag af pollen og en historisk geografisk analyse.³⁰ Kommissoriet var i første omgang så vidt muligt at rekonstruere det oprindelige naturlandskab i dets totalitet og på den baggrund give en vurdering af klima, flora, fauna, det mineralogiske potentiale og hydrologi. I anden omgang var opgaven at sammenkoble disse informationer med bebyggelsesstrukturen, altså at beskrive naturlandskabets overgang til kulturlandskab. Den specifikke romerske organisering af det åbne land taget i betragtning fokuserede vi på

²⁹ Især CIL VIII, 11170. 11172. 11177. 11174. 11175.

³⁰ I samarbejde mellem E. Zangger (Cambridge), Hennig Mørch (Geografisk Institut, København) og Else Kolstrup (Blans).

ILL. 3

Tegnet af arkitekt Cathrine Gerner

forekomst af vand, både den naturlige (regn, kilder, oued's) og den artificielle (brønde, cisterner og akvadukter). Derudover også på identificering af mulige marksystemer, herunder især en eventuel centuriation.³¹ Disse forhold har vidtrækkende indflydelse ved begge at indgå i komplicerede årsagssammenhænge med bebyggelsesstruktur, jordretlige forhold, beskatning og politisk magt. For at kunne gøre dette må man

³¹ Dvs. de romerske opmålinger og marksystemer. Se herfor Caillemer, A., *Les centuriations romaines de Tunisie*, Paris 1954. Peyras, J., *Paysages agraires et centuriations dans le bassin de l'oued Tine*. *Ant. Afr.* 19, 1983, pp. 209-253. Og id., *Ant. Afr.* 9, 1975, p. 182 ff.

nødvendigvis forudsætte en rimelig sikker funktionsbestemmelse og datering af de enkelte pladser som forudsætning for etableringen af en sammenhængende kronologi. Dette kalder både på det skriftlige kildemateriale og på arkæologien.

2. *En survey*.³² Det var survey'ens opgave at registrere så vidt muligt alle arkæologiske levn inden for grænserne af det ovenfor definerede rum og samtidig foretage en systematisk opsamling af potteskår. En sådan survey kan forbinde tid og rum og gennem kvantitative analyser muliggøre kvalitative spørgsmål. Med udgangspunkt i den økologiske zones formodede centrum – municipium Aurelium Augustum Segermes – anlagde vi i første omgang en centrum-periferi model. I anden omgang koncentrerede vi os om mindre dele af regionen, som ud fra de overordnede geografiske eller historiske målsætninger forekom særligt interessante. Resten af regionen blev undersøgt systematisk, men ekstensivt, på grundlag af luftfotos, arkæologiske kort og oplysninger fra lokalbefolkningen (se ill.3). Det må indrømmes, at survey'en derved blev frataget sit dog i forvejen illusiv skær af objektivitet (et heftigt diskuteret emne mellem historikere og arkæologer), men en sådan strategi forhindrer, at en survey ender i et uoverskueligt og bekosteligt bjerg af potteskår. Omvendt kræver den en meget stram organisering og metodisk stringens. Derfor valgte vi også at udskille keramikbehandlingen og opmåling af de lokaliserede sites til yderligere to adskilte sektioner³³ og reducerede dermed selve survey'en til en overvejende teknisk disciplin og minimerede dens autonome rolle.

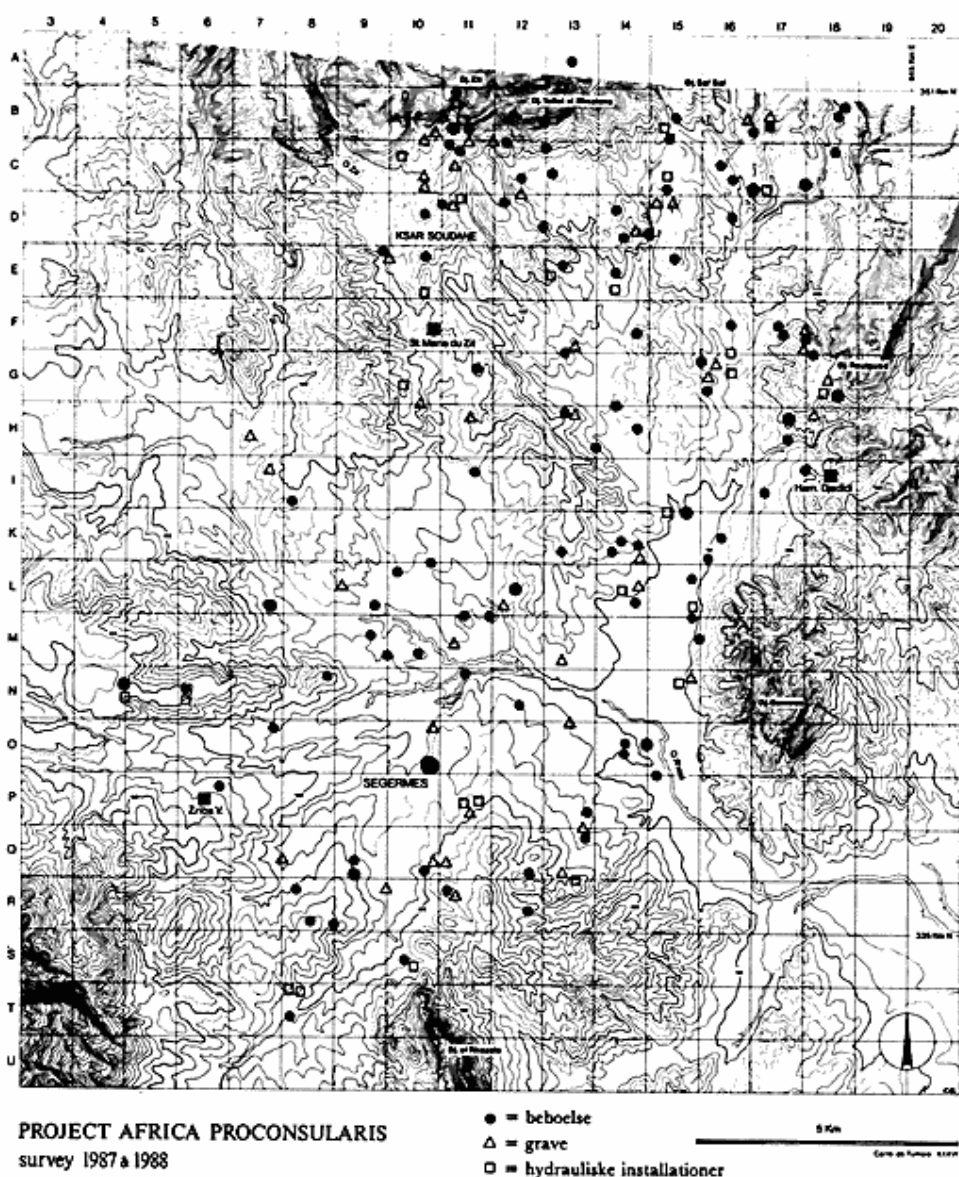
En parallel strategi blev anlagt for undersøgelsen af selve byområdet.³⁴ Første fase af arbejdet her bestod i at delimitere det bebyggede areal og i forbindelse hermed at lokalisere nekropolerne. Dernæst var det naturligvis vigtigt at nå frem til en nærmere bestemmelse af art og omfang af monumentalbyggeri og byens lay-out. Selv om »romerske« byer og deres struktur, som fremhævet flere gange ovenfor, er relativt velkendt og velundersøgt, var dette arbejde en nødvendig forudsætning for at kunne nå frem til en specifik vurdering af relationerne mellem Segermes og dennes territorium. Det var af almen interesse at forsøge at fastlægge det generelle økonomiske niveau, men det måtte naturligvis stå klart, at den samlede analyse ville falde til jorden, hvis det ikke lykkedes at synkronisere udviklingen i henholdsvis by og på land – uanset om denne er

³² I 1988 ledet af mag.art. Lone Wriedt Sørensen. I 1989 af cand.mag. Jesper Carlsen.

³³ Keramiksektionen blev ledet af mag.art. Erik Poulsen, strukturregistreringen (opmåling af lokaliserede levn af arkitekt Cathrine Gerner Hansen).

³⁴ Under ledelse af Leila Sebaï og Søren Dietz.

ILL. 4

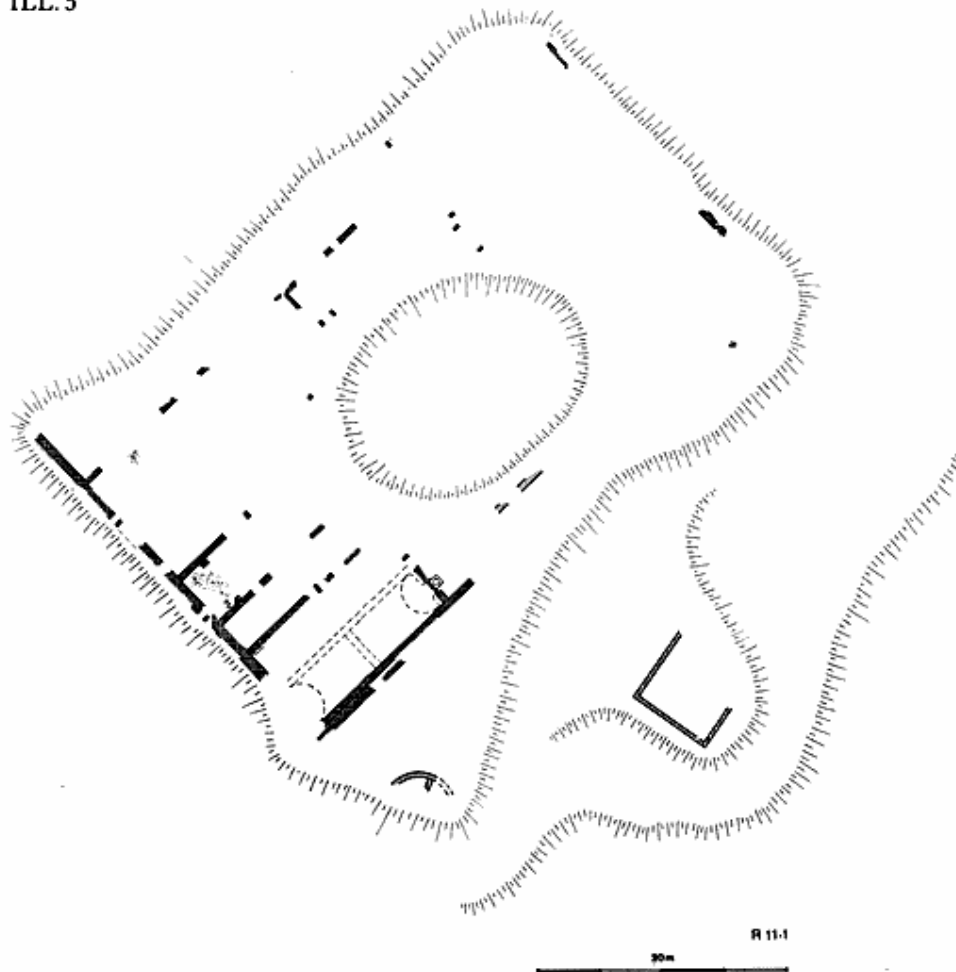
Kort tegnet af arkitekt Cathrine Gerner

parallel eller ej. Dermed blev etableringen af en absolut kronologi en helt afgørende forudsætning for den historiske syntese og dannede samtidig overgangen fra geografens og arkæologens arbejde til historikerens.

I sin egenskab af overfladeundersøgelse giver en survey kun en meget grov diakroni med en immanent vægt på senere perioder. Derfra og til en mere finmasket kronologi er langt. Det epigrafiske materiale fra selve regionen – primært Segermes selv – er naturligvis meget vigtigt, men – bortset delvist fra mønterne³⁵ – vil det øvrige materiale kun kunne dateres

³⁵ Analysen af de fundne mønter foretages af cand.mag. Keld Grønder Hansen.

ILL. 5

Opmålt og tegnet af Cathrine Gerner

i meget grove spænd og i det store og hele kun relativt. Det gælder størsteparten af skårmaterialiet, murværk og arkitektur. På trods af denne usikkerhed er disse brede dateringer naturligvis vigtige, fordi de kan give de grove træk i regionens udviklingshistorie, in casu en over 2000 årig periode; men det rækker ikke til en dybere regional historisk analyse. Det var derfor nødvendigt at afslutte det egentlige markarbejde med at gennemføre en række sondager i både byområde og på landet.

Sådanne sondager gennemføres normalt på lokaliserede pladser og måtte ofte i vores region føres ret langt ned for at få et sikkert greb om den enkelte bygnings alder og udvikling. Set fra en historisk synsvinkel er de en uomgængelig nødvendighed, da en skåropsamling uden vertikal kontrol ikke bringer arkæologien ud over sin egen grænse, e.g. ind i historien.

De foreløbige resultater af denne stedbundne del af undersøgelsen eller

– om man vil – den arkæologiske fremgår af ill.4. Uden her at foregribe den egentlige publikation lokaliserede vi ialt omkring 200 pladser, som totalt giver et ganske klart billede af områdets udvikling. Disse pladser kan bestemmes nærmere som *villae* (dvs. landbrugsejendomme. For et eksempel se ill.5) af forskellig størrelse, ofte knyttet til olivenproduktion, som hydrauliske installationer og som mausolæer og små nekropoler. Den samlede sum af data nærmer sig alt i alt omkring 100.000 og nødvendiggør EDB. Regionen udgør således i princippet en *thesaurus fontium*, som både har absolut og relativ værdi. Den absolutte værdi kan øges ved at inddrage skriftlige kilder fra og om selve regionen, hvilket i realiteten er ca. 50 indskrifter og få, sene og spredte bemærkninger i de litterære kilder. Den relative værdi ligger i en lang række mulige sammenkoblinger med skriftlige kilder, som forsøgsvis opfattes som komplementære. I bredeste forstand drejer det sig om mere generelle kilder – ofte af juridisk karakter – som *Corpus agrimensorum*, *Corpus juris*, *leges municipales*, *Albertini-tavlerne* og litterære kilder, som belyser afrikanske forhold. Specifikt og helt centralt for analysen står det relativt omfattende indskriftsmateriale vedrørende produktionsforhold og administration, som netop Africa i dets helhed er så rigt på. Også komparativt arkæologisk materiale må her inddrages, især omkring *villae* og olivenproduktion.³⁶

Jeg har ønsket, at ovenstående fremstilling primært skulle give et indtryk af den metode, som er anlagt. Det videre arbejde består i princippet i at bevæge sig ud på den lange vej mod en syntese, som nødvendigvis må blive meget åben og diskuterende, men i sidste fase naturligvis også beskrivende, identisk med idealtypens udvikling mod en fortidig virkelighed. Med inddragelse af komparativt materiale vil antallet af de inducerede data bliver større og større, og muligheden for en logisk sammenhængende beskrivelse tilsvarende mindre og mindre. Man kan måske hævde, at den historiske forskningsproces på denne måde

³⁶ Se herfor: Kehoe, D. P., *The Economics of Agriculture on Roman Imperial Estates in North Africa*. Hypomnemata, 89, Göttingen 1988. Mattingly, D. J., *Olive Production and the Albertini Tablets*. *L’Africa Romana*, op.cit., n. 39. pp. 403-415. Whittaker, C. R., *Land and Labour in North Africa*, *Klio* 60.2, 1978, pp. 331-362. Og mere generelt: Amouretti, M. C., *Le pain et l’huile dans la Grèce antique*. *Annales littéraires de l’université de Besançon*, 238, Paris 1986. Mattingly, D. J., *Olive Oil Production in Roman Tripolitania*, *BAR suppl series*, 274, Oxford 1985, pp. 27-46. Hitchner, R. B. and Mattingly, D. J., *Fruits of Empire, The production of Olive Oil in Roman Africa. New Evidence from the Kasserine Survey* (kommer). Mattingly, D. J., *Oil for Export*, *JRA* 1, 1988, pp. 35-56. For den teknologiske side stadig: Camps-Fabrer, H., *L’Olivier et l’huile dans l’Afrique Romaine*. Algir 1953. Drachman, A. G., *Ancient Mills and Presses*, Copenhagen 1932. Ganske udmærkede oversigter er skrevet af Meesenburg, H., *Indtryk fra Tunesien*, i *Bygd*, 1981, 12 år, 1, ss. 3-22 og Skydsgaard, J. E., *Oliven i Sfinx*, 1992, 1, ss. 14-20.

bliver »eksperimentel«. Rent teknisk består arbejdet i at forsøge at integrere så mange informationer som muligt i den på forhånd konstruerede *Idealtypus*. Denne proces vil nødvendigvis kræve villighed til nytolkning af dele af kildematerialet, og den vil med samme nødvendighed føre til en langsom ændring af idealtypen: fra at være et heuristisk redskab vil den blive til en fremstilling af en fortidig regional tilstand. Det må være klart, at denne proces metodisk set er meget vanskelig og farlig, men den er for mig at se den eneste måde, hvorpå skriftlige og ikke-skriftlige kilder kan samarbejdes. Analysearbejdet bliver således en *mobile perpetuum*, som kan standses dér, hvor den enkelte forsker mener, at *sammenhængen* i det inddragne materiale er stærk nok til at give en sandsynlig og modsigelsesfri fremstilling. Denne fremgangsmåde stiller nok store krav til den enkelte forskers specifikke viden og evner, men den afgørende forudsætning for et vellykket resultat ligger først og fremmest i deltagerens tværvideenskabelige potentiale, dvs. i deres faglige og personlige fleksibilitet og i deres indsigt i og viden om de tilgrænsende videnskabers metode og resultater. Et punkt, som efter min mening ikke er blevet tilgodeset i tilstrækkeligt høj grad i uddannelsen af danske arkæologer, især klassiske.

Men denne metode tillader også – som en væsentlig praktisk sidegevinst – en standsning af undersøgelsen på forskellige niveau'er. I dens første fase er den en registrering, hvis værdi som indledning til en dybere videnskabelig analyse er indlysende, men den kan også danne basis for forskellige redningsinitiativer inden en eventuel overbygning, opdyrkning el.lign. sættes igang. Man undgår også, at en undersøgelse ikke har kunnet udnyttes – hvilket er set – fordi den af ovennævnte grunde eller andre (finansielle, politiske, personelle etc.) har måttet standses. Man vil således kunne undgå de ofte indtrufne urimeligt lange og delvist ødelæggende intervaller mellem en undersøgelse og dennes publicering. Endelig opnår man, at forskere med ambitioner, som går ud over redningsundersøgelser, vil deltage.

I forlængelse heraf vil første bind i publiceringsprocessen blive en fremlæggelse af de indsamlede data, behandlet rent teknisk af forskere fra de deltagende discipliner. Dette bind, som vil udkomme i 1994, vil omfatte afsnit om landskabet og dets udvikling, om selve survey'en og den indsamlede keramik, om registreringen af strukturer (de enkelte pladser) og forskellige mindre delundersøgelser: i princippet en værdifri, tilstræbt objektiv fremlæggelse af kildegrundlaget. Andet bind, som er planlagt til at udkomme i 1995, bliver den historiske syntese. At gennemføre denne kræver dels, at den endelige tekniske behandling af materialet foreligger, dels en sammenholdelse af dette materiale med de

skriftlige kilder og med tilsvarende materiale fra andre områder i Africa og i imperiet. Syntesen vil således også bæres af både komparative og komplementerende studier. Men det er helt afgørende at understrege, at hele denne proces til stadighed har været og vil være styret og på samme tid afgrænset af de spørgsmål, som oprindeligt blev stillet til den konstruerede idealtipe.

3. Resultater og perspektiver

En fremstilling er således langsomt ved at tage form. En række foreløbige resultater foreligger, som med forsigtighed kan formateres til en beskrivelse af en række forhold og en udvikling, som igen kan relateres til temata i Africa's og i det romerske imperiums økonomiske, sociale og politiske historie. Denne beskrivelse er på nuværende tidspunkt mere end blot retningsgivende. Visse brikker forekommer mig at ligge fast. Jeg vil afslutningsvis fremhæve følgende:

1. Et ØKOLOGISK RUM er sammenfaldende med et mentalt og med et økonomisk rum, hvilket indebærer, at alle fænomener i dalen må tolkes og indsættes i den fysiske ramme, som Oued Dremel bassinet udgør i dets helhed. Geosystem og sociale systemer interagerer, hvilket i al sin enkelthed vil sige, at udnyttelsen og organiseringen af det økologiske rum ændres af de mennesker, som kommer ind i regionen. Dernæst betinger den akkulturation, som først fønikerne og senere romernes, vandalernes og byzantinernes kolonisering skaber, fremvæksten af en række differentierede rum; disse eksisterer synkront og kan visse steder geografisk overlappe hinanden. Hvor overlappningen realiseres, finder akkulturationen altså sted. Afhængig af tid vil man kunne definere den nærmere som fønikisering, romanisering etc. betinget af den grad, med hvilken nye sociale økonomiske (produktionsmæssige) eller politiske systemer appliceres og fungerer.
2. I forlængelse heraf må vi antage en række ETNISK/KULTURELLE RUM: et berberisk, et fønisk, et romersk, et vandalsk og et byzantinsk. Det byzantinske vil være det mest komplicerede, fordi det er det sidst etablerede. Det romerske derimod, vil være det vanskeligste, fordi »romersk« ikke er en etnisk, men en juridisk term. Eksempelvis kan en føniker (eller puner) som bekendt udmærket være romersk borger. Men også disse rum kan alle være synkrone set retrospektivt.
3. Med focus på romersk tid (projectets ideale kronologiske afgrænsning) bliver de ændringer, som sker i perioden fra 1. årh. til 3. årh. centrale.

Perioden op til municipiets grundlæggelse har været en periode, hvor en spontan indvandring til området resulterer i skabelsen af et POLITISK ADMINISTRATIVT RUM, *Municipium Segermes'* territorium. Et sådant rum er væsensfremmed i sammenligning med de øvrige, og dets etablering forudsætter en vis stabilitet og dets funktion en vis consensus og samarbejde. Den økonomiske struktur i territoriet er centreret om en række *oikoi*(familiebrug), hvor brugerne næppe har boet i byen. I normal latinsk terminologi kaldes disse for *coloni* (den nærmeste danske, men upræcise oversættelse er *fæstebønder*). Der er altså tale om afhængig arbejdskraft, som selv hverken har ejet gård eller jord. Det forekommer klart, at overskudsproduktionen herfra i det store hele er blevet kanaliseret hen over en række få, større gårde – i latinsk terminologi, *villae* – hvis ejere sandsynligvis har boet i selve Segermes, altså i byen. Normalt overføres ingen ressourcer af betydning fra et næsten lukket *colonus-oikos* til selve byen. Dette sætter focus på de få store *villae* og disses ejere. Det er deres midler og den måde, de bruger dem på, som sikrer byen først dens eksistens og dernæst dens vækst. Hermed kan projektet kaste nyt lys over to velkendte forskningstemata: det romerske kolonat og det romerske liturgisystem. Dog må en nærmere analyse af en eventuel minedrift (bly) og stenbrud (Jeradou) foretages, men det er allerede nu klart, at byens vækst og drift (administration) har været betinget af liturgi (også kaldet *munera*, euergetisme eller – på dårligt dækkende dansk – »velgørenhed«) i form af mønt til byggeri og i form af gratis arbejdskraft til administration gennem påtagelse af hverv som borgmester og/eller byrådsmedlem. Territorium alene (det politisk/administrative rum) har måske lige kunnet føde byen, men kan ikke forklare dens byggeri. Byens liv er således betinget af overførsel af værdier fra hele det økologiske rum, hvis væsentlighed som forståelsesramme følgelig endnu engang må understreges.

Overskuddet fra udnyttelsen af hele Oued Dremel bassinet og dets overførelse til byen synes at falde i tre dele:

- I. Gennem *locatio*-systemet (forpagtning) går størsteparten af overskuddet fra *coloni* til *domini* (jordejerne). Næste led i det økonomiske kredsløb synes ikke umiddelbart rationelt. Dets væsen er på overfladen en slags »velgørenhed« (liturgi), som i princippet er frivillig. Det binder nok i personlige og delvis politiske beslutninger, men resultatet bliver under alle omstændigheder en kunstig vækst. Motiverne til denne velgørenhed kan være mange, men da den

kommer fra hele det økologiske rum, vil jeg definere dem som primært økonomiske og mentale (måske gå så vidt som at kalde dem følelsesmæssige?). Den afgørende konsekvens er dog under alle omstændigheder, at territoriumsgrænsen mellem Segermes og det øvrige område ophæves på det økonomiske område. Byens økonomiske funktion som marked for hele dalen bliver den centrale og styrende for dens nærmere definition. Sekundært bliver den servicecenter med bade, templer og forum. Endelig bliver den politisk/administrativt centrum, men bemærkelsesværdigt nok kun for en del af dalen, nemlig Segermes' territorium. Byen har altså ingen indogene vækstfaktorer af betydning, hvilket indebærer, at en eventuel ophør af velgørenheden vil føre til stagnation og nedgang. Da byens økonomiske funktion klart synes den afgørende, må man formode, at de få jordejere gør deres »velgørenhed« afhængig af, om markedet fungerer eller ej.

- II. Den anden del af overskuddet vil være forholdsvis lille *per capita*. Dette forbrug kanaliseres ind i byen af *coloni* og arbejdskraften på *nundinae* (de periodiske markeder)³⁷ I et målrettet akkumuleret forbrug i byen vil dette have en vis betydning i, hvad man kunne kalde service-sektoren; dog næppe nok til nogen produktion i byen (e.g. tekstil, keramik, bageri etc.).
- III. Den sidste del vil være skatter af forskellig art, hvoraf de offentlige (til Rom) vil gå direkte ud af regionen, selv om selve opkrævningen måske vil afkaste en indtægt. De lokale skatter derimod er vanskeligere at vurdere. *Nundinae*-afholdelsen kan have været forbundet med inddrivelsen af omsætningsafgift, told og lignende. Muligheden for, at Segermes ved sin grundlæggelse har fået tillagt et stykke jord som lokal *ager publicus* (byens egen offentlige jord), hvorfra den kunne opkræve en beskeden jordskat, er også til stede, men vil næppe kunne påvises, selv om bebyggelsesstrukturen i den nordlige del af Segermes' territorium har en noget anden karakter end i den sydlige. I en positiv vurdering af disse potentielle indtægters størrelse må man dog i første omgang konstatere, at de må have været svingende, og i anden omgang, at de højst har kunnet betale for municipiets drift og ikke for de store anlæg, som er blevet opført i byen.

³⁷ Se BAC, 1893, p. 432. Shaw, B.D., Rural Markets in North Africa and the Political Economy of the Roman Empire. Ant. Afr. 17, 1981, pp. 37-83.

Municipium Segermes kan derfor godt som udgangspunkt defineres som en symbiose-by i finley'sk forstand. Den lever i en naturlig, men uhyre spinkel balance med sit eget territorium, så spinkel, at et par år med tørke ville føre til dens undergang. Det er liturgi-indtægter fra HELE regionen, som holder den i gang på et funktionsdygtigt niveau. Selv om den således kan hævdes at blive tilført midler kunstigt, er der en økonomisk årsag hertil, som gør, at etiketten parasitær ikke giver mening. Tvært om. Mere korrekt synes det modsatte at være, nemlig at det i realiteten er de få jordejere, som er parasitære overfor byen. De er de eneste, som for alvor bruger den. Primært økonomisk, men også politisk og som centrum for et civiliseret (romersk) liv. Men det har ikke kun de glæde af. Tacitus har således ganske ret, når han beskriver den analoge urbaniseringsproces i Britannia:³⁸ Den romaniserede *oppidum* er et led i overklassens aflønningen af og kontrol med *coloni* og den afhængige arbejdskraft. Om den også skulle være *pars servitutis*, tvivler jeg på. Der synes at være tale om et *quid pro quo*. Provinsguvernør og kejser får skatter, ofte i form af *naturalia* (korn og oliven), som sikrer systemets magtbase i byen Rom og i hæren. Til gengæld leverer de beskyttelse og fred mod indtrængere i det økologiske rum og sikrer et kommunikationssystem. Det ydre, til tider næsten symbolske og i al fald politiske udtryk herfor manifesteres i Segermes' romerske byggeri og romerske veje. Yderligere er det økonomisk i form af et fjernt marked, og endelig er det juridisk i form af romersk bylovgivning. Og som det væsentligste i den sammenhæng: romersk retsgrundlag for *locatio-conductio* (forpagtningsystemet), *venditio-emptio* (køb og salg) og de basale sikringer af ejendomsret og dyrkningsret.

De aftrykte fordelingskort viser den bebyggelsesmæssige konsekvens heraf. Den er basalt ikke-romersk. Kun dér, hvor det politisk/administrative romerske rum overlapper det økologiske rum, er der tale om en spæd romanisering; og måske da endog kun materiel, det vil sige udtrykt gennem termeanlæg, tempel, forum etc. Territorium derimod og produktionsenhederne dér viser ingen tegn på romanisering ud over lidt luksusudsmykning og hydrauliske installationer (typisk akvædukter mod Segermes). Her som i regionen i dens helhed er en oprindelig ikke-italisk byggeskik klart dominerende. Den eneste sikre undtagelse er Ksar Soudane komplekset, som består af en signifikant stor *villa* og et meget

³⁸ Tacitus, *Agricola*, 21...(i dansk oversættelse)... *Og snart satte man (sc.den indfødte befolkning) også en ære i at klæde sig romersk, og togaen kom på mode. Og lidt efter lidt degenererede man da, så man fik sans for det forfinede livs laster med dets buegange, bade og fine gæstebude. Slikt anså disse uvidende og kortsynede stakler for fin dannelse, skønt det var et middel til at berøve dem friheden...* (latin: *pars servitutis*). Se yderligere, Ørsted, P., *Romerne*, Gyldendal 1990 el.sen. ss. 70 ff.

smukt og bekosteligt mausoleum. Ganske sikkert også badene i Zriba og Hammam Djedidi. Som senere basilica'erne demonstrerer disse anlæg sammen med municipiet en romersk overtagelse og politisk kontrol med området.

Men det er vigtigt at fastholde, at »romersk« er en dobbelttydig term. Alt tyder på, at den overvejende del af befolkningen er en blanding af berbere og fœnikere, hvoraf en del har fået romersk borgerret. Egentlig immigration til området af »ægte« italiske romere har ganske vist fundet sted, – det viser det epigrafiske materiale – men har ikke haft noget stort omfang. Det er interessant at sammenligne dette med den generelle udvikling i Africa, hvor en meget stor del af jorden gik over på romerske hænder, paradoksalt nok betinget af den ringe succes, som den oprindelige romerske kolonisation havde. Dette forhold dannede baggrund for opkøb og dannelse af store godser, som langsomt blev overtaget af kejseren. Konklusionen herpå kan være den omvendte, af hvad man måske skulle forvente. Ser man på det traditionelle forskningsbillede, forekommer udviklingen i Segermes-bassinet umiddelbart signifikant anderledes. Men forklaringen herpå kan være meget enkel. Projektet er blot et af de første, som har sat sig for at undersøge et relativt marginalt område. Segermes-området kan ikke umiddelbart sammenlignes med de frugtbare områder på Cap Bon halvøen og langs de store floder som Medjerda og Milliane. Set nedefra og defineret kvantitativt er det disse områder som er atypiske. I Africa – som så mange andre steder i det romerske imperium – findes i snesevis af Segermes-dale, domineret af hvad Bücher, Weber og Finley ville kalde en *oikos*-økonomi. Det springende punkt er blot, hvor afhængige disse familiebrug har været, et for Segermes-dalen endnu ubesvaret spørgsmål. Har kejseren også købt eller konfiskeret sig til magten her med den fornemme *villa* ved Ksar Soudane som centrum? Eller skal vi forestille os en 5-10 ledende familier fordelt på en række mindre hovedgårde?

En del af det epigrafiske materiale kan tolkes i denne retning. Vi finder her en række fornemme karrierer. Italiske romere, som har haft store poster i romersk provinsadministration eller i den romerske hær, opholder sig i al fald i en periode i Segermes. Nogle forvalter den administrative enhed, som Segermes ligger i,³⁹ men andre synes at have slået sig ned og kunne tænkes at have købt sig ind i områdets landbrug. Man kunne forestille sig, at enkelte af de mere fornemme *villae* har tilhørt sådanne folk.

³⁹ Regio hadrumetina. Altså overordnet styring fra Hadrumetum, det moderne Sousse. Se herfor Ørsted, P. Quattuor publica Africae. Custom-collection or landtax? *l'Africa Romana*, 9, 1992.

Selv om jeg således må lade en række muligheder stå åbne, er jeg på nuværende tidspunkt ret sikker på de store linjer i regionens udviklingshistorie. Efter den 2. puniske krigs afslutning i 202 f.Kr., hvor romerne stækker fønikerne (karthageniensernes) magt i Middelhavet, tvinges disse til at udvide og udnytte deres bagland bedre. Dette bringer fønikerne ned i Segermesdalen, hvor man må forestille sig et vist samarbejde med et ganske lille berberisk befolkningsunderlag. Efter Karthagos endelige ødelæggelse i 146 f.Kr. indledes en problemfyldt og ikke særlig vellykket italisk-romersk koloniseringsperiode, som trækker de ovennævnte opkøb af jord med sig og dermed også en mere spontan immigration fra de oversøiske områder. I første århundrede e.Kr. har dette tilsyneladende været en fredelig proces overalt i Africa, herunder også i Segermesdalen. Men netop i dette marginale område forestiller jeg mig, at de større krav til teknisk indsigt (romersk hydraulik) og også et større kapitalbehov langsomt har tvunget mindre heldige fønikere og først og fremmest berbere ud i regionens marginale dele, hvor kun olivendyrkning er mulig. Dette afspejles i den klare deling i en nord- og en sydregion: den sydlige ligger på det relativt flade land, hvor både kornavl, olivendyrkning og eventuel vinavl har været mulig. Gårdene ligger mere spredt her og er for det meste bygget af den fine kalksten fra Jeradou. En svag tendens til en orientering af gårdene mod Segermes synes også at kunne ses, og bade er fraværende. Nordregionen derimod har været dybt præget af olivenproduktion. Gårdene ligger tæt og er bygget af lokal sten fra bjergene bagved. Områderne ved Sidi Zit og Ahmed Riguid bærer intet direkte romersk præg, snarere neopunisk, men er etablerede langt før grundlæggelsen af municipiet i dalen. Her ligger de *vici* (landsbyer) som den romerske agronom, Frontinus, omtaler som typiske for Africa og definerer som ... *en beskyttelse af municipia* ...⁴⁰ Dette nordlige rum synes tydeligt bundet til regionens førromerske periode, og bebyggelsesstrukturen i øvrigt er ikke klart orienteret mod større byliggende bebyggelser. Her synes arbejdskraften at have boet. Det kan på nuværende tidspunkt ikke afvises, at der her i nordregionen har ligget et storgods (Ksar Soudane) med afhængige olivenfarme mod øst og en *saltus* (græsgang) mod vest. Om et sådant er kejserligt eller ej, ændrer ikke ved, at denne form for organisering af et udpræget agrart rum vil afkaste en langt mindre grad af romanisering.

Det Africa, som ligger på nordskråningerne, er altså et andet Africa end det, som ligger i dalen. Men det behøver ikke at indebære en modsætning. Det at få hele den økologiske zone til at fungere er en fælles

⁴⁰ Frontinus, De contr. agr. p. 53 (Lachmann).

interesse, som i gode tider udvisker de potentielle modsætninger, der ligger mellem de i al fald tre grupperinger, som udgør dalens sociale hierarki: romerne, *coloni* og arbejdskraften. Selv om disse tre grupper i mange sammenhænge vil overlape hinanden, når man ser på dem rent indholdsmæssigt, mener jeg, de danner et godt udgangspunkt og er operationelle for en fastlæggelse af demografiske, juridiske og sociale faktorer. Funktionsmæssigt repræsenterer de henholdsvis ejere, forpagtere og arbejdere, men det interessante er, at de hver indtager deres økologiske niche i regionen. Ejerne tager *villae* og dermed de sundeste og smukkeste steder, forpagternes olivenfarme indtager dalen og de første skrånninger, og arbejderne presses op mod og delvist ind i selve bjergene. Etnisk er gruppen romere som ovenfor nævnt hybrid, og også blandt *coloni* vil vi kunne finde romerske borgere. Men som hovedparten af arbejdsstyrken vil være berberisk, mener jeg, at hovedparten af *coloni* vil være fønikere. Meget peger mod, at det er disse sidste, som oprindeligt har lagt linjerne for den struktur, vi finder i romersk tid.

Man er på den baggrund nødt til at diskutere, om betegnelsen romersk Africa er en velvalgt betegnelse for et marginalt normalområde som Segermes-dalen.